

VÁR, VÁROS, ADOMA

*A Felvidék képe Jókai Mór, Mikszáth Kálmán
és Krúdy Gyula műveiben*

Amikor csaknem százhetven évvel ezelőtt egy felvidéki magyar mágnás, Mednyánszky Alajos báró első könyvét megjelentette a pesti Hartleben Kiadó, még senki nem gondolta, hogy ezt a metszetekkel ékesített német nyelvű útleírást: a *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn-t* (a *Festői utazás a Vág folyón Magyarországon-t*) afféle motívumtárként forgatják majd a század magyar írói. Leginkább és legtöbbet Mikszáth Kálmán, aki saját előadásában újra közreadta a Vág menti várak történetét *Magyarország lovagvárai regékben* (1890) című könyvében.

A *Malerische Reise* Felső-Magyarország egyik jellegzetes vidékével ismertette meg az olvasót: a Vág völgyével, követve a folyó útját a hegyvidéktől (az eredettől) a síkföldre (a Dunával való egyesülésig). A háromszázhetvenöt kilométeres vízi utat író és olvasó tujájjal teszi meg: a parton városok, falvak, a hegytetőkön középkori várak romjai tűnnek föl. Némelykor telik az időből meglátogatásukra, máskor pedig meg kell elégednünk elsuhanó látványukkal. A főúri útikalauz – egyébként komoly, megbízható és képzett államhivatalnok – szakszerű felvilágosítással szolgál a települési és gazdasági viszonyokról, felhívja a figyelmet a természeti látványosságokra, de részletezően és kimerítően a címben megjelölt festőiség egyik tényezőjéről: a várakról és várromokról szól. Kevesen tudják, hogy a többnyire csak német nyelven publikáló Mednyánszky az első magyar romantikusok egyike, aki ugyanolyan élénk vonzalommal fordult a regényes középkor, mint

a népköltészet felé. E vonzalmát igazolja a *Festői utazás...-t* követő, ismét csak német nyelvű könyve: az *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit (Mondák, regék és legendák a magyar előidőkből, 1829)*.

Mednyánszky útleírása és regegyűjteménye Felső-Magyarország felé terelte az irodalmi érdeklődést, noha annak csak egyetlen jellegzetes vidékét mutatta be. A fenségesen zord hegyvidék, a messzeségbe vesző erdőségek, a várak és várromok – a visszahúzódás és magány, a rejtekhely, a múlt idő metaforáiként tűntek föl a gyermekkorát élő magyar irodalomban is, s így természetes, hogy a hegyek, erdők, várak és várromok vidéke: a Felvidék vissza-visszatérő színhelye lett a – francia romantikusok és Walter Scott nyomán – saját hangjukat próbálgató magyar elbeszélők műveinek.

A költők vonzódása talán még nagyobb volt: a regék és mondák megverselésének kordivatja kitüntetett szerephez juttatta a középkori nagyurak földjét, a Felvidéket. Amikor az ifjú Petőfi Sándor alig tizenhat évesen elkészítette a magyarországi várromok jegyzékét, a lajstromba vett hatvan épületmaradvány kétharmada felső-magyarországi volt. Petőfi, aki nem győzte hangsúlyozni, hogy szíve az Alföldé, és csupán a csodálat fűzi a Felföld zord, regényes vidékéhez, később hosszú heteken át utazgatott Felső-Magyarország keleti tájain, s úti jegyzeteit öt folytatásban osztotta meg a nagyközönséggel. Ezek az úti jegyzetek az Alföld-kultusz igézetébe merült magyar irodalomban bizonyos feltűnést keltenek, s ezt csak fokozta az a „költői verseny”, amelynek során Petőfi két fiatal költőtársával, Tompa Mihállyal és Kerényi Frigyessel mérkőzött meg egy idillikus kárpáti táj megénekelésében.

Az érdeklődést persze nemcsak az irodalom táplálta a Felvidék iránt, hanem az a körülmény is, hogy – elsősorban keleti, észak-keleti régiója – a magyar politikai élet számos meghatározó alakjának szűkebb pátriája volt. Innen érkezett a politikai élet legfőbb színterére, a Felső-Magyarország nyugati nagyvárosába, Pozsonyba, az országgyűlésre Kossuth Lajos, az ellenzék vezére csakúgy, mint a konzervatívok – korán elhunyt – vezérpolitikusa, Dessewffy Aurél. Az 1840-es

években Pesten gyülekező fiatal ellenzéki értelmiségiek körében is feltűnően nagy szerepet játszottak a polgáris felvidéki városok szülöttei és az iskolák neveltjei. Ők birtokolták a sajtó kulcspozícióinak nagy részét is. A legfiatalabbak közül való volt, végül mégis a legnagyobb jelentőségre tett szert közülük az a Felvidék délnyugati peremvidékéről származó publicista, szerkesztő, aki regényíróként huszonegy éves korában, 1846-ban mutatkozott be: Jókai Mór, majdan a '48-as forradalmi napok egyik hőse.

Jókai lesz az első, aki hatalmas és az egész magyar regényirodalmat meghatározó életművében nemcsak esetlegesen, hanem időről időre is visszautal Mednyánszky báró könyvére, a *Festői utazás...*-ra, s annak nemcsak adataihoz és regebetéteihez kapcsolódik, hanem szemléletéhez is. A hajózás nézőpontja mint elbeszélői nézőpont, nemegyszer tűnik fel a Jókai-regényekben, sőt az író egyik fő művében, *Az arany ember*ben történetformáló szerephez is jut.

Jókai a Duna menti Komáromban, a *Festői utazás...* célállomásán született, és gyermekéveit is itt töltötte. A regényes Duna-szigeteket, amelyek a két parton épült város pihenőkertjeiül szolgáltak, tucatnyi Jókai-mű örökítette meg, akárcsak a komáromi várat, ezt a komor, hatalmas katonai erődítményt, amely a Habsburg Birodalom legerősebb védművei közé számított, s amelynek oly fontos szerep jutott a magyar szabadságharc történetének utolsó fejezetében. A gyermekkori benyomások, az írói emlékezetben híven megőrzött jellegzetes alakok: a komáromi kereskedők, hajósok, iparosok, katonák, nemesek és polgárok, magyarok és más nemzetiségűek, férfiak és nők elkísérték Jókait csaknem hat évtizedes írói pályáján.

Ugyanakkor gyakran tűnik föl műveiben Pozsony is: kikerülhetetlen helyszín ez olyan író számára, aki a szabadságharcot követő önkényuralmi korszakban a közelmúlt felemelő emlékeit akarja a közönség elé idézni. Hiszen Pozsonyban, a nagyszerű reformországgyűlések városában készítették elő s fogadták el a magyar nemesség képviselői az ország modernizálásának törvényeit, köztük azokat a csaknem példa nélkül valókat is, amelyek a nemesi rend előjogainak (azaz

voltaképpen az egész rendnek) eltörlését mondták ki. (Jókai maga is ezek szellemében hagyta el a nemesi y-t nevéből, s helyettesítette a polgáris i-vel.)

Jókai azonban egy másik Pozsony, a német polgárváros képét is megörökítette. Ő, aki cseregyermekként – hogy el-sajátítsa a német nyelvet – valaha két esztendő-t töltött e városban, s jól ismerte a polgárházak életét, a pékségek, cukrászdák illatában fürdő kis utcák hangulatát, egyik feltűnően személyes hangú regényében (*Mire megvénülünk*, 1865) hosszú fejezeteket szentelt hajdani, harmincas évekbeli pozsonyi élményeinek. Ezekkel az életteli képekkel szemben komor kontrasztként áll másutt annak a századvégi pozsonyi palotának a rajza, amelybe étellel és önmagával meghasonlott arisztokrata úrnője mintegy vezeklésképpen zárkózik be. E palotában nincs helye a természetességnek: a télikert virágai művirágok, a felettük repkedő lepkéket és szitakötőket pedig kis gépezetek helyettesítik. Úgy tetszik, Jókai csak a régi országgyűlési Pozsonyt látta és ábrázolta elevennek, s a halott palota képét egy kicsit az önmaga dicsőségét túlélő város jelképéül szánta.

Az életrajzi szempontból oly fontos két város, Komárom és Pozsony mellett a felvidéki színhelyeknek valóságos kaleidoszkópja van jelen Jókai életművében: városok, falvak, regényes tájak színes, változatos sokasága. Természetes, hogy történeti tárgyú művei közül mindazok, amelyek a XVIII. század eleji, Rákóczi-féle függetlenségi harc korát elevenítik meg, Felső-Magyarország festői vidékein játszódnak. A közelmúlt megrázó eseményeit, az 1831-es felső-magyarországi koleralázadás véres emlékét fölidéző regénye, a *Szomorú napok* (1848–1856) cselekménye is értelemszerűen kötődik ezekhez a színhelyekhez. Ez a pánszlávizmus kísértetével is viaskodó mű talán az első irodalmunkban, amely a nemzetiségi kérdést mint szociális problémát is szemléli, s miközben a nemzetiségi ressentiment okait keresi, köztük a magyar nemzeti önhittséget is megjelöli.

Jókaitól, a sokáig vetélytárs nélkül legnépszerűbb és legolvasottabb magyar írótól teljes mértékben idegen volt a nemzetiségiékkal szembeni előítélet és türelmetlenség. Soha

nem a nemzeti gyűlölködésre, hanem a megbékélés szándékának felkeltésére és elmélyítésére hangolta olvasóit. Kora és nemzete gyermeke volt: általában nem állított nemzeti-ségi, s így szlovák hősöket sem művei középpontjába – a magyar életproblémák izgatták, de nem tagadta, hogy ezek közé a nemzetiségi kérdés is odatartozik. A nemzetiségi mozgalmakról viszonylag keveset írt, mégis sokkal többet, mint regényíró kortársai.

Több művében hangsúlyozta, hogy a magyarországi szlovákok többségükben magyar érzelműek voltak 1848–49-ben, s azok maradtak ezután is. Hazaszerető, tehetséges és törekvő emberfajtnak írta le őket, olyan népnek, amely *„szegényebb és szaporább, minthogy megélhessen az istenadta földből: kénytelen kivándorolni a széles világba. De nem koldulni jár, mint a dervis; nem szolgálatba áll, mint a helvéta, hanem dolgozik, kereskedik... Beszélni nem tud magyarul, hanem érzi a haza szerelmét, azt nagyon jól tudják és vérezni is tudnak érte. Még többet is: túrni és dolgozni is tudnak érte.”*

Jókai nagyhatású irodalmi ábrázolója lett a század derekán a Felvidék csaknem évszázados jelentős problémájának, „a kárpáti pauperizmusnak” is. A „felföldi nyomor” már a forradalmat megelőző években is gyakori témája volt a sajtónak, s a vele kapcsolatos híradások feltűnően elszaporodtak az 1850-es években, amikor a régió gazdasági és szociális gondjai tovább növekedtek. Egy 1856-ban írt, a tíz év előtti felvidéki éhínség napjait felelevenítő regényében (*A régi jó táblabírák*) Jókai nemcsak az ellehetetlenült birtokviszonyokra, a közigazgatás sürgető feladataira hívta föl a figyelmet, hanem itt és ekkor ábrázolta először úgy a Felvidéket, mint a pusztuló rendi társadalom egyik jellegzetes színhelyét. A romantikus irodalom egyik kedvelt motívuma, a régi dicsőséget szimbolizáló középkori vár itt szenved el először irodalmunkban azt a csúfos lefokozást, amely a nagyszerűség minden vonásától megfosztja, s csupán a színpadi díszlet szerepét hagyja meg számára. Jókai e regényében a középkori rablólovagok komor s félelmet keltő építményét egy erkölcstelen spekuláns először áruraktárnak alakítja át, majd

rákapva a parvenü-szerep ízére, saját jövője szolgálatába állítja mások múltjának emlékeit.

A régi nagyságról és hatalomról tanúskodó falak között folyó kisszerű, méltóság és ízlés nélkül való élet problematikáját Jókai felvidéki színhelyeken játszódó regények egész sorában veti föl. Vár és várrom az ő művészetében válik először a megváltozott társadalmi szerepek és presztízsek szimbólumává, hogy azután majd különösen éles megvilágításban tűnjön föl újra az ifjabb kortárs, Mikszáth Kálmán műveiben.

Jókai, aki szinte életműve vezérmotívumává emelte a zárványhelyzetek ábrázolását, a Felvidéket társadalmi és természeti zárványokban feltűnően gazdag régióknak mutatta be. A hegyek tetejére épített várak, a szurdokokkal körbezárt, erdőségek sűrűjében rejtőző települések, a maguk elkülönülő életébe zárkozó nemzetiségek, rendek és kultúrák vidékének.

Továbbmenve, az egész magyar vidéki élet zárványjellegét is szimbolizálja az a felső-magyarországi falu, amelyet *A kőszívű ember fiaiban*, az 1848–49-es szabadságharc eposzának is nevezett, legolvasottabb regényében örökített meg.

Ez a falu időn és társadalmon kívül él, és még a térképen sem szerepel. Státusát a legtekintélyesebb helyi birtokos tömören így foglalja össze: „*Mink nem vagyunk sehol*”. Az elbeszélő pedig e zárványtelepülésen uralkodó sajátos mentalitást a következő anekdotával világítja meg: 1849 végén, a harci események elcsitultával, arra a kérdésre, járt-e ellenség a faluban, így válaszoltak a lakosok: „*Itt nem, de a szomszédban járt mind a három: a német is, a muszka is, a magyar is.*” A regényben Jókai nemcsak az identitás nélküli falu ábrázolásában remekelt, hanem a bonyolult, sok szálon futó történetben egy időről időre előtérbe állított komikus alak: egy félig (vagy teljesen) szlovák magyar nemes szerepeltetésével azt a problematikát is megelőlegezte, amely a századvég legnépszerűbb írójának, Mikszáth Kálmánnak csaknem egész életművét meghatározza majd. Ez pedig az identitás-zavar vagy inkább az identitáspragmatizmus problematikája.

Jókai, a nagy romantikus tájleíró sokszor élt a táj és lelkiállapot rajzának egybeolvasztásával, s ezek néhány felejthetetlen példája éppen a Kárpátok vidékéhez kapcsolódik.

A *kőszívű ember fiaiban* például két kárpáti magaslat is szerepel: az egyikről a megtalált Magyarországot pillantják meg az idegenből hazatérő (menekülő) hazafiak, a másiktól Magyarország elvesztését (megszállását) szemlélik a hazaárulók.

Az életmű egyik legkülönlegesebb tájleírása is a Felvidékhez kötődik. *Fekete gyémántok* (1870) című regényében a régi méltóságát veszített vár és a szegénységből tisztességgel kilábaló bányászfalu képe mellett Jókai egy csodálatos föld alatti tájat is az olvasó elé rajzol. Egy kőszénbánya titokzatos, veszélyekkel teli világát, amely ugyan végül is az ember uralma alá kerül, de mementóként őrzi a föld ember nélküli életének emlékét.

Ám, ha felejtethetetlen oldalakat szentelt is az író a felső-magyarországi tájaknak, s ha mégoly nagy figyelemmel fordult is az itt zajló élet gazdag változatossága és sajátos problémái felé, a Felvidék csak egy és nem is a legfontosabb régió hatalmas regényvilágában. Az írói sikerek útján éppen elinduló Krúdy Gyula, Mikszáth Kálmán nekrológját fogalmazva, a lezárult nagy életművet az írófejedelem Jókaiéhoz hasonlítva, erről így szólt: *„Amikor Jókait temettük, éppen Mikszáth Kálmán írta valahol, hogy Jókai úgy megyen át a másvilágra, mint egy király; egy táborra való kíséret szegődik a nyomába. Az alakjai, akiktől írt, akiket teremtett, akiket az íróasztal mellől látott. A legszínesebb tábor volt az. Királyok és basi-bozukok, hercegnők és rableányok. Nemcsak a magyar történelem, de jóformán minden nemzetnek a története szolgált kísérelvel a Mikszáth látta másvilági menethez.*

...Ha Jókai különböző népek százaiból válogatta ki másvilági környezetét, Mikszáth Kálmán egy darab Magyarországot vitt magával a halhatatlanságba. Egy vármegyét, amely valahol ott van az Ipoly mentén, de fölnyúlik a Kárpátig, szélességben pedig érinti Sáróst és Besztercét. Amerre a költő lépkedett valamikor. Szinte minden lépése nyomának megtaláljuk a helyét a könyveiben. És elviszi magával az egész felvidéket a másvilági tartózkodására.”

Mikszáth Kálmán, a Felvidék írója, egy kis felső-magyarországi faluban született, és a közeli kisvárosokban végezte iskoláit. Felnőtt életét az egyik felvidéki megyeszékhelyen

kezdte hivatalnokként, s későbbi feleségét, hivatali főnöke lányát is itt ismerte meg. Családi, rokoni kötelek, a gyermekkor és az ifjúság élményei eltéphetetlen szálakkal fűzték ide azután is, hogy huszonhat éves korában a fővárosba költözött. Kisebb megszakításokkal haláláig Pesten élt, itt lett sikeres író – Jókai mellett a legnagyobb és legnépszerűbb –, akadémikus és országgyűlési képviselő, de – Jókaival ellentétben – a lelke mélyén, a szívében mindig is vidéki maradt. (Halála előtt néhány évvel egy nagyobb írói honoráriumából birtokot vásárolt szülőföldjén, s ha csak tehette, ott időzött.)

Amikor arról beszélt, hogy az igazi nagy írói sikert is a szülőföld gyermekkorából megőrzött történetei hozták meg a számára, arra a két kis kötetre utalt, amely mindmáig prózairodalmunk fényes teljesítményeként él a köztudatban: a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* tizenkilenc elbeszélésére (1881–1882). Meg szokták említeni, hogy ezek a történetek új megvilágításban állították irodalmunk színpadára a falut és a parasztot, s némelykor még arról is szó esik, hogy ezekben az elbeszélésekben a vidéki emberek, magyarok és szlovákok egy felbomlóban, elveszőben levő világ lassanként legendává, meséssé formálódó hőseiként jelennek meg. *A jó palócok* tüneményes sikere emelte ki az íróat az irodalom szürke munkásainak sorából. Ez a siker egyben a regionális témák elismerését is jelentette, amit a közvélemény azzal nyomatékosított, hogy az íróat magát a Nagy Palóc névvel tisztelte meg. Ezekkel az elbeszélésekkel Mikszáth szűkebb páttriájának lakói, a palócok léptek be irodalmunk világába s a halhatatlanságba. A palócokat – e felső-magyarországi magyar nyelvű népcsoportot – Mikszáth elbeszélései révén ismerhette meg a nagyvilág: a nevezetes kötetet díszkiadásban, a saját nyelvére fordítva vehette kézbe a századvégi angol és német olvasó. Később természetesen – a többi között – szlovák nyelvre is lefordították.

A szlovákság körében alighanem Mikszáth lett a legismertebb magyar író (s talán az ma is): jelentősebb művei kivétel nélkül mind olvashatóak szlovák fordításban is. És ez nagyon is érthető. Hiszen Mikszáth a mai Szlovákia csaknem minden táját megörökítette írásaiban, és talán ő ábrázolta a legtöbbször és a legváltozatosabb helyzetekben a szlovákság életét is.

Ha a szlovák ember megjelent is már korábban irodalmunkban, a szlovák nyelv egyértelműen csak a Mikszáth-művekkel foglalt el itt bizonyos helyet magának: az író magukat magyarnak valló hősei egyfajta nyelvi kényelemszeretetnek hódolva gyakran váltanak át diskurzus közben a szlovák nyelvre.

Példátlan újítás ez. Bár irodalmunkban mindig is polgárjogot élveztek bizonyos idegen kifejezések és beszédfordulatok, történeti okokból elsősorban latin nyelvűek, és valamely sajátos beszédmodor érzékeltetése kedvéért más nyelvekből, így a nagyvilági francia vagy angol mellett a nemzetiségek nyelvéből is kölcsönöztek szavakat a magyar írók – Mikszáth előtt senki nem beszéltette következetesen valamely nemzetiség nyelvével keverten hőseit. Az pedig különösen szokatlan volt, hogy Mikszáth történetmondóként is szívesen élt egy-egy szlovák kifejezéssel.

Virtuóz elbeszélő volt: nem másolta, hanem újrateremtette az élő beszéd elevenségét, s e teremtő folyamatban ezernyi megfigyelésre, emlékre, tapasztalatra épített. A Felvidék gazdag, változatos és ellentmondásos világát megjelenítve, a kevertnyelvűséget a változatosság és ellentmondásosság egyik kifejeződésének s összebékülési formájának ábrázolta.

Életművében a Felvidék szinte önálló ország, amelyet csak a parlamentarizmus és a közigazgatás szálai kötnek az országos politikához, elsősorban a fővároshoz, Budapesthez. Mikszáth egyszerre poétikus és humorisztikus előadásában általában önmagával beérő élet a Felvidéké. A derűs megelégedettségben élő falvak és városkák tengerében azonban komor szigetekként különülnek el a várak és várromok. Nemcsak azért, mert múltjuk révén helyük van a történeti magyar világ egészében, hanem azért is, mert jelenlegi lakóik nem a jelenben, hanem a múltban élnek.

Vár és város ellentétpárjára építette föl Mikszáth a *Festői utazás...*-ből ismert Vág völgyében játszódó nagyszerű regényének, a *Beszterce ostromának* (1894) történetét. A feudális vár és a polgári vagy inkább kispolgári város nemcsak a rendi különbségeket jelképezi, hanem a magyarság és szlovákság mentalitásbeli távolságát is. Az, hogy a *Szent Péter esernyője* (1895) című regényében a város ellentétpárjaként nem a vár,

hanem a falu jelenik meg, arra utal, hogy Mikszáth a szlovákságon belüli társadalmi rétegződés problémáira is felfigyelt, és megmutatta a városi élet asszimilációs (olykor épp ellenkezőleg: disszimilációs) késztetéseit s a falu konzervativizmusát.

Ahogy Mikszáth felvidéki falvai ritkán magyarok, úgy a falusi házaktól, utcáktól kőkerítéssel és árnyas fákkal, parkokkal elválasztott udvarházak többnyire azok, legalábbis a bennük zajló élet stílusa szempontjából. Régi nemesi családok fészkei ezek, s bár a nemesség egykori tekintélyéből és gazdasági hatalmából már semmi nem maradt, lakói féltékenyen őrzik az ancien régime szellemét.

Az egykori nemesség látszatéletének, hamis reprezentálásának külön művet szentelt: a Felvidék északkeleti megyéjében, Sárosban (ahogy valahol írta: a magyar Gascogneban) játszódó *Gavallérok* (1897) című kisregényt. A címszereplő „gavallérok”: udvarházak elszegényedett lakói és rokonaik, az őseik otthonába csak látogatóba vissza-visszatérő, szerény fizetésből élő kishivatalnokok. Valamennyien úgy tekintenek egymásra, mintha mindaz, ami az idők során elveszett (birtok, vagyon, presztízs), még mindig megvolna, de némelykor, ünnepi alkalmakkor, szükségét érzik annak is, hogy lássák, tapintsák e hajdani jómód kellékeit, s eljátsszák a nagyvonalúságot, gavallériát. Ilyenkor összeadják a porcelán- és ezüstneműt, az ékszereket és díszruhákat, ideértve a rövid időre inassá előléptetett mindenestől szolgálk libériáit, a gondtalan gazdagság kellékeit, hogy élvezzék azt a szerepet, amelyet a múltban betölthettek, és vágyaik szerint a jelenben is be kívánnának tölteni.

Mikszáth nemesi felvidéki nemesek: sokszor szlovák vagy lengyel eredetű neveikben csak a nemesi y utal magyarságukra. De magyarrá teszi őket családjuk múltja, a valaha élvezett nemesi kiváltságok s a nemesi összetartozás emléke, valamint a veszteségeiket enyhíteni igyekvő kormányzat hivatali elhelyezkedésüket segítő jóindulata. Ahogy Jókai egyik félig szlovák, magyarul csak törve beszélő nemesi a nemesi előjogok egyik legelszántabb védelmezőjeként mutatkozik, ugyanúgy lesz Mikszáth felvidéki nemesinek többsége a közéletben a magyar érdekek buzgó védelmezője,

a magyar nyelvű oktatás rendíthetetlen híve, míg házi körben esetleg kényelmesebbnek találja a szlovák nyelv használatát.

Ellentétben az udvarházak világával, a felvidéki városok, de még inkább a városkák a kedélyes, önmagával megelegedett hétköznapiság színterei Mikszáth műveiben. Az író sokáig tetszéssel, bár tagadhatatlan ironiával figyeli a kisvárosi életet, elsősorban a saját sorsukról való döntés jogával élni akaró polgárokat, de világosan látja, és meg is mutatja, hogy a városi élet szabadsága látszatszabadság. Tudják ezt többnyire maguk a Mikszáth-hősök is, leszámítva a fiatalokat, akiket még több szál fűz az ideákhoz, mint a realitásokhoz.

A feudális világ megmaradt hatalmát még mindig elevenen érző kisvárosi polgár éppúgy megegyezésre törekszik, hogy törvényben biztosított polgári jogainak nagy részét birtokolhassa, mint ahogy a történelmi szerepét veszített nemes is kész a legképtelenebb megalkuvásokra, csak hogy megőrizhesse látszatekintélyét. E megalkuvások és kiegyezések nyomai azután megjelennek a nyelvben, az egymástól kölcsönzött beszédfordulatokban, a gesztusokban, a közszereplések és a társasági élet etikettjében. Kevert identitású, sőt identitászavaros világ a felső-magyarországi városok és kisvárosok világa Mikszáth szemében, amelyet még a rendi vagy nemzeti alapú ideológiák sem képesek egységesíteni. Az évek előrehaladtával a Felvidék a halmazott – és többnyire elkendőzött – konfliktusok földjét testesítette meg számára, ahol ugyan általában kerülnek a végletes összeütközéseket, némelykor mégis jóvátehetően dolgok történnek.

Utolsó regényében, *A fekete városban* (1910) már a városi (polgári) és vidéki (nemesi) mentalitás kibékíthetetlen ellentéte jelenik meg, amely nemcsak feloldhatatlan konfliktusokhoz vezet, hanem tragédiába is torkollik. *A fekete város* története a felvidéki múltban, a XVII. század fordulóján, a Rákóczi-felkelés körüli években játszódik, középpontjában azonban nem a nagy történelmi események állnak, hanem két rendíthetetlen rendi öntudatú ellenfél, a szepességi szász város, Lőcse polgárainak és a nemes Szepes vármegye vezetőjének harca. Ez a regény tanúságtétel – a legnagyobb magyar politikai tisztánlátók egyike, számos politikai szatíra,

regény, tárca és karcolat szerzője, Mikszáth Kálmán élete végén illúziótlanul, székspszissel vegyes kétségbeeséssel nézett az ellentéteket csupán a felszínen – és sokszor erőszakosan vagy önáltató módon – elrendező magyar élet jövőjére.

Ha az emberek és a jövő iránti illúzióit sorra el is vesztette, örök és változatlan maradt mindvégig a felvidéki táj, gyermekora világa iránti vonzalma. Regényeiben és elbeszéléseiben mindvégig ugyanolyan méltósággal magasodnak a kéklő messzeség hegyei, ugyanolyan öntörvényű nyugalommal mennek a maguk útján a folyók, susognak az erdők és nyílnak a virágok, mint első sikeres felvidéki történeteiben. Mikszáth e leírásai nem változatosságukkal ragadják meg az olvasót, hanem személyességükkel.

Már idézett Mikszáth-nekrológiájában Krúdy Gyula feltette a kérdést: „*valóban olyan-e a Felvidék, amilyennek Mikszáth látta?*”, pedig mint író nagyon is jól tudta, hogy az igazi kérdés nem ez. Hanem az, hogy ezután vajon nem Mikszáth szemével látjuk-e örökké a Felvidéket?

Krúdy Gyulának nagyon is sok mondanivalója volt erről az utóbbi, fel nem tett kérdéstről. Hiszen első nagyobb közfigyelemre méltatott regénye, Mikszáth-parafrázisok gyűjteményeként is olvasható. A *podolini kísértet* (1906) című regény s a hozzá kapcsolódó etűdnovellák nemcsak felvidéki meseanyagukban tartanak szoros rokonságot a mikszáthi életművel, hanem a zárványéletek bemutatásában is. És talán abban is, hogy Krúdy a polgári lét titkos benső meghasonlottságát először éppen a középkori Felvidék városainak életét idéző történeteiben jelenítette meg. De már ezekben az elbeszélésekben is ott munkáltak azok a személyes élmények, amelyek az író későbbi felvidéki témájú írásait oly felejthetetlenül egyénivé formálták.

Podolin, e lengyel határszél közeli városka képét Krúdy emlékezete gyermekora meghatározó jelentőségű színhelyei között őrizte meg: tízéves korában az itteni piarista gimnáziumba és konviktusba írátták be megkomolyodását remélő szülei. Az évszázados lengyel fennhatóság¹ középko-rias emlékei, a ködös hegyvidéki esték, a szokatlanul hosszú

és kemény telek afféle mesés, világvégi hangulatot kelthettek az alföldi kisfiúban. Minderről nemcsak az 1906 és 1910 között megformált, a szepességi színhelyekre álmodott középkori történetek sora tanúskodik a Krúdy-életműben, hanem az őket követő Szindbád-novellák első, meghatározó darabjai is.

Szindbád, az írónak ez a költői alakmása irodalmunk legismertebb és legkülönösebb hősei közé tartozik, afféle örök életű figura, aki 1911-es nagy sikerű debütálását követően végigkísérte Krúdy pályáját. A csaknem száz Szindbád-történetet nemcsak a főhős személye tartja össze, hanem az utazás motívuma is. Szindbád szerelmi emlékei után, az elveszített múlt nyomát keresve utazik, és talán nem meglepő, hogy első útjai az első érzelmek színhelyére, a Felvidékre, Podolinba vezetnek.

Az emlékkereső utak – a dolog természete szerint – általában kisebb-nagyobb kiábrándulással járnak, öröknek mutatkozik azonban a városka álomszerű elzártsága: az emberek ugyan megöregedtek, de a régi hangulatok frissek és elevenek maradtak. Ahogy valaha Mednyánszky báró, a precíz hivatalnok egy tutajút állomásait követve számba vette a Felvidék nyugati vidékének várait, városait, falvait, úgy csaknem száz évvel később Krúdy, a legköltőibb magyar elbeszélő emlékei nyomában haladva a lengyel határ közeli felvidéki városkák hangulatleltárát készítette el.

Iskola, kolostor, templom, cukrászda, kocsmá – ezek a leggyakoribb állomások Szindbád s más Krúdy-alakok felvidéki nosztalgiaútjain, meg persze a polgárházak, amelyekben tisztességes családi élet zajlik és cserépkályha duruzsol. És csaknem mindig, mint egy távoli orosz kormányzóságban, hull a hó („a kárpáti hőésnek hangja van” – állítja az író), a kanyargós hegyi utakon szánkók csilingelnek: mindenféle utazók kergetik a jó szerencsét vagy a múlt emlékeit.

Krúdy előadásában a felvidéki kisvárosok élete csöndes, álmodozó, és olyannyira egyszerű, hogy a leghétköznapibb kereskedelmi utazó is titokzatos kalandorként tűnik föl a helybeliek s így végül ön maga előtt is. Krúdy minduntalan hangsúlyozza, hogy ez a vidék mindenféle értelemben a periférián helyezkedik el: múltja nem magyar múlt, nyelve kevert,

s a lengyel királyok városa, Krakkó lényegesen közelebb esik hozzá, mint Magyarország fővárosa, Budapest.

A határszéli helyzet ténye egyszersmind sokatmondó, sokjelentésű metafora is Krúdy számára. Átutazók állomása: egyszerre valóságos és álomszerűen tünékeny hely. Másfelől nézve pedig egy több száz éves életforma zárványa és „száműzöttek”: renitens szerzetesek és pajkos kisdíákok kényszerű lakhelye.

Már a tízes évekbeli Krúdy-elbeszélésekben – sőt a korábbiakban és *A podolini kísértet*ben is – a Felvidék mint emlék, mint a képzeletben, mesében vagy legendában megőrzött múlt jelenik meg. S ebből a szempontból igazán mindegy, hogy személyes vagy történelmi múltról, a tegnapról vagy száz évekkal ezelőtről van-e szó.

Nem sejtette az író, hogy később, a húszas években ez az emlékjelleg különös intenzitásra tesz szert, hogy ekkor már nem Podolinig (vagy tovább) kell utaznia a határszélre igyekvőnek. A határok összezsugorodtak, s a Felvidék megszűnt Felvidék lenni. Amint Csehszlovákia része lett, nevét is elvesztette, magyar lakói is Szlovenszónak nevezték. Amikor 1925-ben, *A szakácskönyv és a játékosbolt* című elbeszélésének hőseként utoljára utaztatta kedvelt Szindbádját Krúdy a Felvidékre, a kissé megöregedett hősnek meghökkenve kellett tapasztalnia, hogy a promenádon „idegen nyelven beszélgettek körülötte az öregasszonyok”. Az 1930-ban megjelent *Boldogult úrfikoromban* című regényében, ebben a hasonlíthatatlan remekműben pedig már úgy áll elénk a Felvidék és a felvidéki – s tegyük hozzá, az egész tegnapi – magyar élet mint társalgási téma. Valaha, nemrég, még valóság, most már csak szó.

(1995)

Jegyzet

¹ Podolin egyike volt annak a tizenhárom szépeességi városnak, amelyeket Luxemburgi Zsigmond német-római császár egyszersmind magyar király pénzzavarba kerülve elzálogosított a lengyel királynál. Az átmenetinek induló lengyel uralom végül is háromszáz évig tartott.